

Haluk Yurtsever

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu. Siyasal, düşünsel ve pratik eylemliliği 1968 İstanbul Üniversitesi işgali, 6. Filoyu ve Vedat Demircioğlu'nun öldürülmesini protesto eylemleriyle başladı. 1973 yazında yurt dışına çıktı. 1974'te TKP üyesi oldu. O tarihten bu yana aktif örgütlü sol siyasetin içinde. Bir yıl Moskova'da Lenin okulunda eğitim gördü. 1980 Aralık ayında ikinci kez yurt dışına çıktı. İngiltere, Fransa ve Almanya'da bulundu. 1992'de Türkiye'ye döndü.

Yayınlanan kitapları:

Küçük Burjuvazi ve Devrim Savaşımı (Broşür), İşçinin Sesi Yayınları, Temmuz 1984, Londra; *Sınıf ve Parti*, Dönem Yayınları; Ankara, Nisan 1990 (2. basım, Etki Yayınevi, İstanbul, Ekim 1992; 3. Basım, NK Gelenek Dizisi, Haziran 2004); *Süreklilik ve Kopuş İçinde Marksizm ve Türkiye Solu*, Etki Yayınevi, İstanbul Ekim 1992 (2. basım, *El Yayınevi*, Mart 2002); *Türkiye'nin Dönemeci, Emperyalizm mi? Sosyalizm mi?*, Etki Yayınevi, İstanbul, Mart 1993; *Marksist Bakış Açısından Program Yöntemi*, Sorun Yayınları, İstanbul, Ocak 1995; *Tarihten Güncelliğe Sınıf Savaşları ve Devlet*, Yordam Kitap, İstanbul, Kasım 2006; *Özgürlük ve Örgütlülük*, Yordam Kitap, İstanbul, Nisan 2007; *Yeni Bir Sol Atılım İçin*, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, Ocak 2008; *Yükseliş ve Düşüş: Türkiye Solu 1960-1980*, Yordam Kitap, İstanbul, Ekim 2008; *Kapitalizmin Sınırları ve Toplumsal Proletarya*, Yordam Kitap, İstanbul, Şubat 2012; *Neyi, Nasıl Okumalı? Üzerine Not Düşülmüş Kitaplar*, Yordam Kitap, İstanbul, Şubat 2015; *Orta Sınıf Efsanesi*, Yordam Kitap, İstanbul, Eylül 2016.

Katkı yaptığı ortak kitaplar:

Birinci Emek Sempozyumu, İşçi Konseyi, NK Yayınları, Ekim 2003; *Marksist Metin Analizleri*, Gelenek Sempozyumu 2005, NK Yayınları, Ağustos 2005; *Türkiye'nin Sosyalist Seçeneği*, Sol Meclis, NK Yayınları, Nisan 2006; *Eleştirel Sağlık Sosyolojisi Sözlüğü*, Sol Meclis, NK Yayınları, Nisan 2006; *Ergenekon ve Sosyalistler*, Siyah Beyaz Kitap, İstanbul, Kasım 2008. *Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu*, Yordam Kitap, Mayıs 2013; *100. Yılında Ekim Devrimi*, Yordam Kitap, Kasım 2017.

haluk.yurtsever@gmail.com

UYGARLIK DÖNEMECİ

Haluk Yurtsever

Yordam Kitap: 411 • Uygarlık Dönemeci • Haluk Yurtsever
ISBN 978-605-172-519-2 • *Düzeltilme*: Deniz Tuna
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Birinci Basım: Kasım 2021
© Haluk Yurtsever, 2021; © Yordam Kitap, 2021

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

UYGARLIK DÖNEMECİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR	9
NEDEN UYGARLIK DÖNEMECİ?	15
SERMAYE UYGARLIĞI	45
1 OLUŞUM	47
2 BURJUVA TOPLUMUNDAN KAPİTALİST TOPLUMA	51
3 SERMAYE BİRİKİM SÜRECİ	55
4 BİLİŞİM ÇAĞI	70
YARILMA	113
5 SORUN	115
6 METABOLİK YARILMA	123
7 TOPLUMSAL CİNSİYET YARILMASI	145
SINIRDA BUNALIM	185
8 KAPİTALİZMİN TEORİK SINIRI	187
9 SINIRDA BUNALIMIN EKONOMİ POLİTİĞİ	198
10 SINIRDA SİYASAL BUNALIM	217
SONUÇ YERİNE	253
11 AMAÇ VE YOL GÜNCELLEMESİ	255
12 ZAMANI VE MEKÂNI KAZANMAK	260
13 İDEOLOJİ CEPHESİ: İNSANIN VE İNSANCILLIĞIN SONU MU? ...	269
DİZİN	286

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Elinizdeki kitaba 2018-2019 yıllarında *İlerihaber* portalında yayımlanan dokuz makalenin yarattığı ilgi, öneri ve eleştiriler ebelik etti. “Kapitalizmin sınırları-komünizmin olanakları” üst temalı bu yazıları derleyip toplayarak birkaç aylık bir çalışmayla kitaplaştırma önerisi başlangıçta bana da çekici geldi.

Bu amaçla bilgisayarın başına oturduğumda tasarladığım içerikte bir kitabın yeniden okuma, yoğunlaşma, çalışma gerektirdiğini, hazır yazılardan kitap derlemenin kolaycılığa kaçmak olacağını anlayıp o aşamada dosyayı rafa kaldırdım. “Sınırlar ve olanaklar” sorunsalı üzerine yazma düşüncesinden ise vazgeçemedim. Konu üzerine bir başlangıç kitabı üretmenin bile büyük, ürkütücü bir “iş”in altına girmek olacağını bilerek yeniden çalışmaya koyuldum.

Zorluklardan biri, kitabın düşündüğüm ana izleğinin belirli, sınırlı, spesifik bir başlık üzerinde yoğunlaşmaya izin vermeyen doğasından kaynaklanıyordu. Aynı anda birçok konuya değen genel ve geniş bir çerçevede yazacaktım. 40 yıllık dostum Coşkun Adalı, daha işin başında, formüle ettiğim soruları yanıtlarken bu zorluğu, kendine özgü ironik biçimiyle şöyle dile getirmişti: “Bu soruların neredeyse her biri bir doktora tezi konusu. Eğer on kadar doktora öğrencisi bulursan bu konuları dağıt ve onlara şöyle en az beş yıl hocalık yap.” Bu sözler çalışırken ve yazarken hep benimle oldu. Sevgili Adalı, kimi bölümleri okuduktan sonra, yine aynı ironik dille “Bizler spezialist değil, generalistiz, her yüz spezialiste bir generalist lazım. Generalist olduğumuz için

zaten birçok konuya aynı anda yayılmak zorundayız” diye yazarak moral yükseltmekten de geri durmadı.

Yeniden çalışmaya koyulurken şöyle düşündüm: Bir “text-book”, akademik metin yazacak değildim. Siyasal amaçlar için yararlanılabilir, kullanılabilir analitik; okuyucuyla birlikte ilerleyebilmek için de belli ölçülerde didaktik bir kitap yazmak istiyordum. Geniş bir alanı, belirlenmiş bir bakış açısıyla tarayıp çözümlmek, pekâlâ hem amaç açısından işlevli hem de sadeleştirici olabilirdi.

Sınırlar sorunsalının ufuk açıcı olduğunu düşünüyorum. Siyaset, bir “şimdiki zaman” sanatıdır. Siyasal var oluş ve eyleyiş tarzını bir devrim anına, bir kıyamet uğrağına kilitleyen anlayış, mantığı gereği siyaseti bir tür toptancı boykotçuluğa daraltmaktadır. Sınırların bilincinde olmak ise sistemin sinir uçlarına, Aşıl topuğuna yönelen bir siyaset inşa etmenin zeminini oluşturacaktır. Sınır bilinci, yalnızca süreç yorumu yapmak için değil, siyasal strateji belirlemek için de yaşamsal önem taşımaktadır.

Çalışırken, yazarken karşılaştığım bir zorluk, devasa kaynak, malzeme, hazır yazı çokluğunu nasıl ayıklayacağımdı. Rodin’in, “üstat bu heykelleri nasıl yapıyorsun?” sorusunu “taşın fazlasını atıyorum” diye yanıtladığı bilinir. Tam da öyle. Belli tez ve görüşleri sivirtmek için sözün fazlasından tasarruf etmeye çalıştım.

Belli ölçüde başardığımı sanıyorum. Son yargı okuyucunun.

* * *

Zorluğun olduğu yerde kolaylaştırıcılar da oluyor. Bir kez, salgın belası, ironik biçimde bol zaman sunarak yardımcı oldu. İkincisi, onlarca yoldaş, arkadaş ve dostla yürüttüğümüz canlı, interaktif sohbet ve tartışmalar onlarca doktora tezi değerinde lojistik destek sağladı.

İlk düşündüğüm, adını da koyduğum tek bir kitaptı: *Uygarlık Dönemecinde Komünist Ufuk*. İlerledikçe, tek bir “tuğla” kitap

yerine birbirini izleyen iki ayrı kitap yapmanın daha doğru olacağı sonucuna vardım. Sevgili Hayri Erdoğan'la da konuşarak ilk kitabı “*Uygarlık Dönemeci*”, ikincisini “*Uygarlık Dönemecinde Komünist Ufuk*” olarak adlandırmayı kararlaştırdık.

Yazma, ucu açık bir süreçtir. Bir yandan var olan birikim ve bilgiyle yazarken, bir yandan da sorular sormaya, öğrenmeye, çalışmaya devam ediyoruz. Burada yazılanlar da bu nedenle “son söz” değildir.

Sermaye uygarlığının yol çatalındayız. İnsanlık buradan ya devrimci bir silkinişle ileriye sıçrayacak ya da bilim kurgu distopyalarında betimlenen barbarlık çağlarına döneceğiz. Bu kitabın temel amacı kapitalizmin sınırlarını bilince çıkarmak. İzleyecek ikinci kitapta ise yeni bir dünyanın nesnel, aynı zamanda öznel olanaklarına yoğunlaşmaya, komünist siyaset ve strateji için tezler geliştirmeye çalışacağım. Elinizdeki kitapta Türkiye yok. İkincisinde olacak.

* * *

Öğrenmenin sonu yok ve iki kaynağı var: On binlerce yılın bilgi, deneyim birikimini bugünlere taşıyan metinler ve yaşayan insanlar! Hacı Bektaş Veli'nin “okunacak en büyük kitap insandır” sözünde bir hikmet (bilgelik) olduğunu düşünürüm.

2018, 2019 yıllarında, İzmir'de, Ata Soyer Sağlık ve Politika Araştırmaları Derneği'nden arkadaşların düzenlediği “Amfide Anlatılamayanlar” toplantılarına düzenli olarak katıldım. Kitap konuları ekseninde bir dizi sunum yaptım. O salonda yürütülen, düşüncelerin kişiliklerin önünde seyrettiği, herkesin bilgi birikimini, aklındakileri ortaya döktüğü canlı tartışmalar zenginleştirici ve kıskırtıcı oldu.

Bu toplantılara katılan bir grup arkadaşla, önce yüz yüze, sonra zoom aracılığıyla “kapitalizmin sınırları-komünizmin olanakları”nı daha özel oturumlarda tartıştık. Bu toplantı ve tartışmaların elinizdeki kitaba doğrudan, dolaylı, düzünden,

tersinden katkıları oldu. Bu toplantılara katılan Melda Yaman, Gültekin Akarca, Özgür Öztürk ve Özgür Narin'e eleştirel ama aynı zamanda yapıcı katkıları, hiç eksilmeyen dostlukları için teşekkür ediyorum.

Eleştiri öğretmendir. Nitelikli eleştirinin, değerlendirebilenler için, haklı haksız, doğru yanlış olmasından ve eleştirilenin algılamasından bağımsız olarak geliştirici bir gizilgüç taşıdığını düşünürüm. Kimi eleştiri içererek aşmanın, kimi eleştiri çürütülen ya da yanlışlığı kanıtlanan düşüncelerden dönmenin, kimileri de tezleri güçlendirmenin vesilesi olarak geliştirir. Bu çerçevede, yazılı eleştiri yapan Gültekin Akarca ve Özgür Öztürk'e ayrıca teşekkür ediyorum. Kitap boyunca o eleştirilerle de konuşmuş oldum.

Bu süre içinde, İzmir'de yaşayan birçok yoldaş ve dostla siyasi sohbetler yürüttük. 15 yıl kadar önce Mersin'deki söyleşilerde tanışıp dost olduğumuz, sonra İzmir'e taşınan Süleyman Yelime ve Nur Terzioğlu ile belli aralıklarla bir araya geliyorduk. Sevgili Süleyman'ı ne yazık ki 2021 Mart'ında yitirdik. Heyecanlı, umut dolu sohbetlerimizi özlüyor, onu minnet ve sevgiyle anıyorum. Nur Terzioğlu, kitabı okudu, yorumlarıyla, önerileriyle destekledi, motive etti. Teşekkür ediyorum.

SİP-TKP döneminde, sonraki süreçlerde tanıştığımız çeşitli dostlarla "resmî" toplantılarda olmayan bir rahatlıkla ufuk turları attık. Bu bir araya gelişler sayesinde fikir akrabası olduğumuzu keşfettiğim Özlem Onay, kitaba yoğunlaştığım son bir yılda, çok geniş bir spektrumda, daldan dala, konudan konuya en çok konuştuğum kişilerden biri oldu. Yorumları, önerileri, kitap, kaynak, haber, link katkıları için, ama en çok kitabın ruhuna kattıkları için teşekkür ediyorum.

Avukat arkadaşlarım Ayşen Erdoğan ve Hilal Küey'le kitabın içeriği üzerine çok konuşup yazıştık. Hilal ilk birkaç bölüm üzerine, edebî değeri de olan "çağrışımlar" yazdı. Ne yazık ki, yıllardır cesaretle, metanetle savaştığı kansere yenik düştü ve

orada kaldık. Çok çalışkan, üretken, farklı pencerelerden bakabilen, muhatabıyla sevgisini, saygısını eksiltmeden iyi tartışabilen bir arkadaşımızdı. Anneannesinin, annesinin ve kendisinin öyküleri üzerinden üç dönem-üç kadın konulu bir kitap yazıyordu; yarım kaldı. Hilal’i sevgiyle, özlemle anıyorum. Ayşen Erdoğan’a özellikle, “Yarılma” bölümüne katkıları için teşekkür ediyorum.

* * *

Kitabın yazım döneminde en doğrudan destek, genç yaşlarda TKP’de birlikte yol yürüdüğümüz, içlerindeki cevahir hiç karmarmayan yoldaşlarımdan geldi. Ali İleri, Aysel Yurtsever, Aydın Meriç, Coşkun Adalı ve Emel Akal’a kitap üzerine, konuşarak, yazarak, kitap, kaynak önererek, eleştirerek, öneriler yaparak, cesaretlendirerek verdikleri katkı ve destek için teşekkür ediyorum. En “eski” yoldaşlarımdan Attila Aşut’la elinizdeki kitap konusunda, yurtdışında olması nedeniyle yakın bir iletişim içinde olamadık. Birçok şeyi konuştuğumuz uzaktan sohbetlerimiz, bu eksikliği giderici, kitaptaki düşünceleri geliştirici oldu. Sağ olsun!

1970’li yıllarda, aynı partide, TKP’de, birbirimizden habersiz çalıştığımız Ali İleri ile 2006’da tanışarak yeniden yoldaş olduk. O günden bugüne, Ali’nin “birlikte yol inşa etmek” olarak tanımladığı yoldaşlığı, tazelenmiş bir heyecanla yaşıyor, yazılı sözlü, uzaktan yüz yüze her türlü araç ve yöntemi kullanarak düşünme, üretme etkinliklerimizi ortaklaştırıyoruz. Ali’nin bu çalışmaya katkısı burada birkaç cümleyle anlatılacak gibi değil. Tüm kitabı satır satır birkaç kez okudu. Onlarca öneri yaptı. Kitabın “Sınırdaki Bunalımın Ekonomi Politikası” başlıklı 9. bölümünü birlikte yazdık desem yeridir. Grafikler, istatistikler tümüyle onun katkısı.

Yoldaşım, eski eşim Aysel Yurtsever, bir yandan gönderdiğim bölümleri okuyup ivedi dönüşler yaparken, bir yandan da 2021

kışının kapanma günlerinde *Kapital* ciltlerini notlar çıkararak, aklımızdaki taze sorular ışığında yeniden okudu. Bu notlar üzerinden, kapitalizmin yeni eğilimleri, bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerin yol açtığı yapısal sorunlar üzerine tartışmak çok verimli oldu. Kısa bir kesinti dışında, her zaman her yazdığımın ilk okuyucusu, editörü olan, hep destekleyen Aysel'e katkısı için ne kadar teşekkür etsem az olur.

Sondan bir önceki teşekkürüm, bir "yeni" yoldaşa, Ebru Pektaş'a. Bir kez, 2017'de sevgili Metin Çulhaoğlu'nun 70. yaş günü yemeğinde yüz yüze tanışma, konuşma fırsatı bulduğumuz Ebru Pektaş'la son 4 yıl içinde yazışa yazışa yoldaşlık geliştirdik. Ben onun, o benim kitabımın gönüllü editörleri olduk. Bana onlarca pdf kitap, makale linki göndermekle, geliştirici-eleştirel görüş ve önerilerini iletmekle kalmadı, gönderdiğim bölümlere kenar notları yazarak kitabın içeriğine değerli katkılar yaptı. Onunla yazışmak, söyleşmek hep esindirici oldu. Her şey için, içten teşekkürlerimi gönderiyorum.

Son teşekkürüm Yordam Kitap üreticilerine. Sağ olsunlar, var olsunlar.

Haluk Yurtsever
16 Ağustos 2021

NEDEN UYGARLIK DÖNEMECİ?

Hiçbir olgu, daha kesin olarak, hiçbir toplumsal olgu tarihsel bağlamı dışında anlaşılabilir.

Karl Marx

“İnsan” (*homo*) adı verilen canlının “zeki” (*sapiens*) türü olduğu kabul edilen *homo sapiens*’in oluşumu milyonlarca yılı aldı. “Toplumsal insan”ın ise en çok on bin yıllık bir geçmişi var.

Homo Sapiens canlısından “insan” a geçiş halkası “üretim” ve “toplum”dur. Toplumun oluşmasıyla birlikte kültürel evrim biyolojik evrimin önüne geçmeye başlamış, insan toplumsal insan olmuştur. Tarih, toplumların tarihidir. Toplumların tarihi ise, bu kavram çok geç keşfedilmiş olsa da bir uygarlıklar geçididir.

Bugünkü toplumlar bu zincirin son halkasıdır.

Evet, bugün, tartışılmaz bir açıklıkla, maddi-manevi her şeyin metalaştırıldığı, artık değer sömürüsü üzerinde dönen sermaye-egemen bir dünyada yaşıyoruz. Ama buraya aynı yollardan aynı zamanlarda geçerek gelmedik. Arkamızda, farklı coğrafya ve toplumlarda, farklı içerik, biçim ve zamanlarda yaşanmış deneyim, bilgi ve kültür kalıtı, binlerce yılın birikimi var.

Kapitalizm, yalnızca ona niteliğini veren “artık değer üretimi”, “emek gücü” vb. üzerinden değil, kendisinden önceki ekonomik, toplumsal, siyasal, ideolojik, kültürel olgu ve birikimler üzerinden bedenleşti. Egemen ilişki olmanın mantığına uygun biçimde, *yeni düzeni* tarihsel-toplumsal kalıttan devraldıklarıyla, onları süreç içinde soğurarak, yoğurarak, kendisine benzeterrek kurdu.

Buradan bakıldığında, kapitalizmin, yalnızca kapitalizm olmadığı, geçmiş çağlardan süzülüp gelen evrimsel birikimle birlikte, sınıflı toplumların zor, sömürü, hükmetme ilişkilerini yeniden üreterek kendini var eden bir toplumsal düzen olduğunu söyleyebiliriz.

İnsanlığın bugün yüz yüze olduğu yakıcı ve evrensel nitelikteki temel sorunların kökleri kapitalizm öncesindedir. Kapitalist ilişkiler bu köklerden filizlenmiştir.

Ne demek istediğimizin daha açık olması için günümüzün en önemli toplumsal “sorun” ve konularına, çelişkilerine hızla göz atabiliriz.

İnsanın kadın ve erkek olarak toplumsal cinsiyet temelinde bölünmesi tüm insanlık tarihini içine alan en kadim yarılmadır. Kapitalizmle başlamadı.

Kendini iklim krizi-ekolojik yıkım olarak ortaya koyan doğayla insan arasındaki metabolik yarıлма kapitalizmle uç bir noktaya ulaşmakla birlikte, kapitalizmden önce başlamış, kentle kıyın ayrılması, bu yarılmaya eşik atlatmış ama aynı zamanda uygarlaşmayı ivmelendirmiştir.

Sömürü, özel mülkiyet, ticaret, mübadele, değer, emek, para, pazar vb. kapitalist üretim ilişkileri egemen hale gelmeden önce vardılar. Binlerce yılda, kuşaktan kuşağa zihinlerde biriken parçalı, fantastik, mistik bilinç biçimleri; insanı parçalayan işbölümü, yabancılaşma, ilkelin ideolojisi olan fetiş olguları da kapitalizmle doğmadılar. Kapitalizm bunların üzerine geldi.

Tam da bu nedenle, bugün ilerici insanlığın yüz yüze olduğu sorun, kapitalist üretim ve mülkiyet ilişkileri kabuğunu kırarak içindeki çekirdeğin “doğal” gelişme koşullarını yaratmak ya-
lınlığında değildir. Kabuğu toplumsal ruhta siyasal devrimlerle kırmak, kurtuluş ve özgürlük dünyasına açılmanın gerekli ama yeterli olmayan başlangıç adımıdır. Öte yandan, kabuğun kırılması da devrimci sızmanın toplumsal kurtuluşa doğru ilerleyebilmesi de son çözümlemede kabuğun içindeki oluşum ve

süreçlere; yeni bir toplumun maddi önkoşullarının olgunlaşma düzeyine, çelişkili iç dinamiklerin, bunların eyleyeni (aktörü) olan insanların karşılıklı ilişkilerine, mücadelelerine bağlıdır.

Tarih ve zaman bilinci

Nedenlerini, köklerini *bilmediğiniz* sonuçları ortadan kaldıramaz, onları kök saldıkları topraktan koparamazsınız. Gerçekliği “şimdiki zaman” kalıbında sabitlemek, dünyayı eksik ve yüzeysel anlamaktır. Dönüştürücü eylem için, daha fazlasına, zaman ve tarih bilgisine ihtiyaç var. Geçmiş yüzyılların deneyim ve birikimi bugünün içinde, bugünkü toplumların dokularında yaşamayı sürdürüyor. Çok daha önemlisi, yarının dünyası bugünün toprağında çimleniyor. Bu nedenle, “zaman” ya da “tarih” bilincinin, geçmişle bugün, bugünle gelecek arasındaki bağ öğelerinin, yıkıcı ve kurucu dinamikleriyle her yeni durumda yeniden kurulması gerekiyor.

Dünyayı değiştirmek isteyenlerin temel hareket noktası, bu çerçevede tarihsel maddeci eleştiridir. Mantıksal sonuçlarından ürkmeyen, köktenci-devrimci, düşünsel ve aynı zamanda pratik eleştiri.

Marksizm, gerçekliğin ve düşüncelerin iç çelişkilerini serimlemek anlamında *içeriden*, eskinin içindeki yeniye işaret ettiği ölçüde *kurucu*, gerçekliği onu kapsayarak aşmayı amaçladığı için *aşkın* eleştiridir. *Kapsayarak aşan ya da aşarken kapsayan eleştiri de diyebiliriz.*¹

Marksizm, yalnızca bir kapitalizm eleştirisi değil, aynı zamanda bir uygarlık eleştirisidir.

Uygarlık eleştirisi, bugün, Marksizm adına yürütülen pratiklerin, sosyalizm denemelerinin eleştirisini de içermek zorundadır.

1 Almandadaki “Aufhebung” Türkçeye “kapsayarak aşma” olarak çevriliyor. Doğan Göçmen, vurgu değişime kaydırılmak istendiğinde kavramın “aşarken kapsama” olarak da çevrilebileceğini yazdı. <https://www.facebook.com/551148887/posts/10159421446508888/?d=n>

Uygarlıklar geçidi

Uygarlık kavramı, toplumbilimlerin sözcük dağarcığına 18. yüzyılda girdi. Uygarlığın ve “uygar” toplumların çok daha önce oluşmaya başladıkları ise kesindir. Eldeki bilgiler ışığında, işbölümünün, sınıfların, ilk kentlerin, devletin var olmaya başladığı toplumların, aynı anlama gelmek üzere ilk uygarlıkların Mezopotamya, Mısır, Pakistan ve Çin’in verimli su vadilerinde ortaya çıktıkları kabul ediliyor. Göbeklitepe’deki son bulgular ilk uygarlık oluşumlarının MÖ 9600’lere kadar uzandığını gösteriyor.

Toplumsal insana geçiş, geçim araçlarının belli bir işbirliği ve işbölümüyle üretilmesiyle başladı. Üretim etkinliğiyle insan, bir yandan doğanın bir parçası olmayı sürdürürken bir yandan da doğal olmayan bir dünyanın yaratıcısı olmaya başladı. Başka türlü söylersek *doğa tarihinden toplum tarihine geçiş üretimle başladı*.

Bir başlangıç önermesi olarak, uygarlık tarihinin, topluluğun günlük gereksinmelerinden fazlasının, artığın üretilmesiyle başladığını söyleyebiliriz.

Tarihi yapan insandır. İnsanın, tarihi kendi seçtiği koşullar altında değil, geçmişten devraldığı verili koşullar altında yaptığı doğrudur. Ama “geçmişten devralınan koşullar” da insan eserdir. Toplumsal evrim ve devrim süreçleri toplumsal insanın *bütünsel* etkinliğinin, yani hem *maddi/pratik* (üretim, icat, mübadele, dağıtım, bölüşüm, barınma, beslenme, üreme, aile, cinsellik vb. tüm edim ve etkinlikler) hem *düşünsel* (din, ideoloji, kültür, söz, yazı, siyaset vb.) etkinliklerinin, bu ikisini birleştiren bir anlatımla *praksis*’inin² toplam ürünü/sonucu olarak yaşan-

2 Praksis sözcüğünü, Marx pratik kavramından farklı, teorik etkinliği de içine alan bir kavram olarak ilk kez 1841’de yazdığı doktora tezinde kullandı. Kavramın geçtiği Almanca cümle şöyleydi: “*Allein die Praxis der Philosophie ist selbst theoretisch*”. Türkçe çevirilerde praksis karşılığı olarak “pratik” ya da “uygulama” denmesi âdettendir. Saffet Babür de yukarıdaki Almanca cümleyi “Ne ki felsefe uygulamasının kendisi kuramsaldır” olarak çevirmiş. Ne iyi ki, Ayraç Yayınevi, Türkçe çeviri ile birlikte Almanca orijinali de vermiş. Almanca cümlemin doğru

maktadır. Dolayısıyla, toplumsal insanın özne ve fail olmadığı bir tarih bilimi de akıllı robotların insanın yerini alacağı bir gelecek tasarımı da daha en başından sorunludur.

Tarihin son sözü yoktur.

Dünün belli bir güzergâhtan bugüne bağlandığını biliyoruz. Yarın için ise “tek yol” budur diyemiyoruz. Bilinçli-siyasal insan (*homo politicus*) eyleminin, maddi dünyanın dönüştürülmesinde oynayacağı role de bağlı olarak her tarihsel uğrakta olasılıkların en azından birden fazla olduğunu söyleyebiliyoruz.

Kavramın yolculuğu

Bu notlardan sonra uygarlık kavramının doğuşuna ve tarih içindeki yolculuğuna kısaca bakabiliriz.

Toplumsal bilimlerin sözcük dağarcığı, “uygarlık” için, her şeyi açıklayan tek bir tanıma izin vermiyor. Zorlukların başında,

Türkçesi şöyledir: “Ne var ki, praxis felsefesinin kendisi teoriktir.” Fark açık ve önemlidir. (Heinrich Karl Marx, *Demokritos İle Epikouros’un Doğa Felsefelerindeki Ayrım*, çev. Saffet Babür, Ankara: Ayraç Yayınevi, 2001, s. 54-55.)

Marx, *Alman İdeolojisi*’nde Feuerbach maddeciliğinin nesneyi, gerçekliği, duyumluluğu, duyumsal insan etkinliğini yalnızca nesne biçiminde kavramasını eleştirirken pratik sözcüğünden sonra köşeli parantez içinde “praksis” diye yazdı. Marx’ın Feuerbach’a temel eleştirisi, “insan etkinliğinin kendisini nesnel bir etkinlik olarak” kavramaması noktasındaydı (Feuerbach Üzerine Tezler, 1 nolu tez). Praksis kavramının değeri, Marx’ın bu kavrama bağlılığını sürdürüp sürdürmediği Marksistler arasında bugün de tartışılmaktadır. Kanımca, Marksizmin bir “praksis felsefesi” olduğunu söylemek doğru ve yerindedir. Praksis felsefesi, dış dünyanın insan üstündeki etkisinin yanı sıra insanın da dış dünyayı etkilediğini, dünyayı değiştirme etkinliğinin düşünceden pratiğe, pratikten düşünceye iki yönlü bir ilişki olduğunu savunmaktadır. Buna göre “bilgi”, aklın praksisle tanıyabildiği nesneye sonsuz bir yaklaşımdır. İnsan düşüncesinin doğruluğunun, gerçekliğinin, gücünün tanınabileceği, sınanabileceği yer, düşünceyle pratiğin birleştiği “praksis”tir. Tarihsel bir gerçeklik haline gelmeyen, kolektif davranışların normu olamayan bir teori, sonuç olarak gerçek değildir (Gramsci). Maddi süreçleri, soğuk ve çıplak, taş gibi yoğun bir gerçeklik olarak düşünmek, ekonomik üretimi indirgemek yanlıştır. “Praksis, hem maddi, hem de ‘manevi’ üretimi, araç ve amaç üretimini, aygıtların, malların ve ihtiyaçların üretimini kapsar.” (Henry Lefebvre, *Gündelik Hayatın Eleştirisi II*, çev. Sel Ergüden, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2013, s. 251) Kanımca, Marx, salt uygulamacı insan etkinliğini kastettiği durumlar dışında, pratik/praksis kavramlarını maddi ve manevi pratikleri içeren bir etkinlik olarak kullanmıştır.

“uygarlık” kavramının açıklamaya aday olduğu toplumsal ilişkilerin zaman ve mekân içindeki eşzamansız ve eşitsiz yolculuğu geliyor.

Uygarlığın oluşumu ile kavramın kullanılmaya başlanması arasında uzun zaman farkı var.

Uygarlık sözcüğü Batı Avrupa’da yaratıldı. Sözcüğün Doğu ve Uzakdoğu toplumlarına Batı’dan bakan bir bakışı, şarkiyatçı (oryantalist) bir yaklaşımı yansıttığı açıktır.

Arapçadan dilimize giren “medeniyet” ve bir Türk kavmi olan “Uygur”dan türetilen “uygarlık” sözcüklerinin Batı dillerindeki karşılığı *civilisation*’dır. Latince *civilis* kökünden gelip *civil* olarak yerleşen sözcükten türetilmiştir. *Civil* sözcüğü ise üç anlam içermektedir. Bir: askerî olmayan, yani sivil. İki: yurttaşla-yurttaşlıkla ilgili olan. Üç: kibar ve saygılı olan. Osmanlıca sözlüklerde “medenî” karşılığı olarak “erdemli, terbiyeli, kibar, kentli” sözcükleri yer alıyor.³

Uygarlık (*civilisation*), yeni bir kavrama gereksinme duyulduğu bir zamanda, 18. yüzyılın sonlarında, “sivil” ve “kibar”dan farklı, din dışı, seküler bir sözcük olarak icat ve inşa edildi. İlk kez barbarlık karşıtı toplumları anlatmak için kullanıldı. Batı’da, dünyanın, yerleşik, ileri “uygar” toplumlarla ilkel, göçebe, “barbar” topluluklar arasında ikiye bölündüğü düşüncesi egemendi. Bir toprağa bağlanmış, belli bir üretim ve dağıtım düzeni, toplu yaşama normları/hukuku oluşturmuş, kentleşmiş toplumlar uygar toplumlar sayıldı.

Böylece, “toplum olma”, “yerleşme/kentleşme”, uygarlığa tanımını veren iki temel öge olarak öne çıktılar.⁴

Zamanla “kent devleti” anlamı kazanan *police* sözcüğü, eski Yunancada “toplum halinde”, “âdetleri yumuşatarak” yaşanan

3 Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat, İstanbul: Tükdav Yayınları, 1981.

4 Osmanlıcadan Türkçeye geçen Arapça “medeniyet” sözcüğünün *kent*, *belde* anlamındaki *medine* sözcüğünden türetilmiş olması, kentleşme ile uygarlık arasındaki tarihsel bağın işaretlerinden biridir. Sözlüklerde, medeniyet karşılığı olarak kentlilik anlamındaki “şehirlik” ve “şehre rağbet” anlamındaki “temeddün” yer alıyor.

yer anlamı taşıyordu. Kentler, insanların geçimini, varlığını sürdürmek için izlemesi gereken davranış kurallarıyla düzenlenmiş mekânlardı. *Police*, kentin kamusal düzeni anlamına geliyordu. *Police* düzeyine varmış toplumlarda “güç, şiddeti önleyen ve bastıran yasalara tabi kılınmıştı.”⁵

Bir toprağa yerleşme, *kentleşme*, uygarlaşmanın en önemli adıdır.

Uygarlığı onsuz düşünemeyeceğimiz bir kavram daha var: *kültür*. Kültür sözcüğünün ilk kez İngiliz antropolog Edward Burnett Tylor’ın 1871 tarihli *Primitive Culture* [İlkel Kültür] adlı çalışmasında kullandığı biliniyor. Tylor, “ilkel kültür” ile uygarlık dışı toplulukların, yani barbar toplulukların kültürlerini kastediyordu. Bu çalışmada, barbar olmayan kültür, “bilginin, inancın, sanatın, ahlâkın, hukukun, geleneğin ve toplumun bir üyesi olarak insan tarafından kazanılan öteki yetenek ve alışkanlıkların karmaşık bütünü” olarak tanımlanıyordu.⁶

Kültür, Latince, ekip biçmek anlamındaki *cultus*, *cultura* kökünden geliyor. Türkçede “kültür” ya da “ekin” diyoruz.

Tüm kavramların olduğu gibi, kültür sözcüğünün de kendine özgü bir tarihi, anlam ve vurgu farklılıkları taşıyan yüzlerce tanımı var.

Zamanla uygarlıklarla kültürlerin aynı bütünün bileşenleri olduğu görüşü üstün gelmeye başladı. Bu yeni anlayışa göre, uygarlık bir kültürel oluşumlar toplamı, tarih de din, edebiyat, siyaset kültürleri vb. tarihiydi. 19. yüzyılın başlarında, Almanya’da geliştirilen “Kültür Tarihi” (*Kulturgeschichte*) kavramı etkili oldu. Buna göre, uygarlık, kültür tarihiyle endüstri, mutluluk, ahlâklılık, karakter gibi gündelik yaşam biçim ve değerlerinin birlikte oluşturdukları bir biresimdi. Bu yaklaşım içinde uygar-

5 Lucien Febvre, *Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: Imge Yayınları, 1995, s. 53.

6 *The New Encyclopadia Britannica*, c.16, s. 874.

lık da “kültürel olguların, renklerin, çizgilerin bütünü” olarak tanımlanıyordu.⁷

Böylece, uygarlık ve kültür kavramları bir daha ayrılmamak üzere birleşmiş oldular. Bu birleşmenin tarihsel anlamı, iki kavramın ortak özelliğinden geliyor. İki kavram da insan soyunun doğanın içinde doğal olmayan bir dünyayı ve dolayısıyla kendisini kurma, yaratma yönelişini anlatıyorlar. Uygarlık ve kültürle insan, hem dışındaki hem de içindeki doğayla kendi arasına bir mesafe, bir dolayım koymuş ve kendi dünyasını kurmaya yönelik sonsuz bir sürece girmiştir.⁸

Kültürü, toplumsal ve gündelik yaşamla ilgili tüm edim ve etkinliklerin birikimli toplamı olarak tanımlayabilir, verili bir zamanda, verili bir toplumda, maddi yaşamın, tüm toplumsal ilişkilerin simgeleştirilmiş, anlamlandırılmış bütünlüğü olarak anlayabiliriz. Kültürün kurucu ögesi, soyutlamaların simgeleştirildiği dildir. Kültür maddi yaşamın devinimiyle birlikte gelişen dinamik bir bütündür. Hem değişmekte hem süreklilik göstermektedir.

Dinler, uygarlıkların ve kültürlerin biçimlenmesinde çok önemli roller üstlenmiş; Avrupa’da kabaca 18. yüzyıla kadar, Avrupa dışı toplumlarda ise daha yakın zamanlara kadar, dahası bugün bile siyasete, devlete, hukuka ve kültüre, tek sözcükle tüm toplumsal üstyapıya biçim veren ideolojik maya işlevi görmüşlerdir. Dinlerin kültür ve devlet kurucu işlevleri, üzerinde ayrıca durulması, çalışılması gereken bir konu başlığıdır. Geçerken, Marksist tarihçi Neil Faulkner’in dinlerin toplumsal doğuşu ve toplumsal işlevleriyle ilgili ilginç ve kanımca yerinde saptamasına değinelim. Faulkner, dinlerin doğuşunu anlatırken “Kargaşa, düşünsel açıdan verimli bir ortamdır. Büyük dinlerin her birini ortaya çıkaran şey kargaşaydı. Musevilik, MÖ 6. yüzyılda Filistin’de

7 Fernand Braudel, *Tarih Üzerine Yazılar*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi, 1992, s. 260.

8 Selahattin Hilav, *Felsefe Yazıları*, İstanbul: YKY, 1993, s. 299.

kendine bir yer bulmaya çalışan yönetici sınıfın mücadelesinde şekillenmişti. Hristiyanlığın kökenleri, MS 1. yüzyılda Roma İmparatorluğu yönetimi altında ezilenlerin çektikleri acılarda yatar. İslam, aynı gövdeden filizlenen üçüncü daldı.”⁹ diyordu.

Uygarlıklar

Uygarlık, nereden bakıldığına, neye gönderme yapıldığına bağlı olarak farklı anlamlara açılan bir kavram. İnsanlığın eriştiği, evrensel nesnel/maddi ilerleme ve kazanımlar da belli bir coğrafyadaki ideolojik, kültürel oluşumlar da aynı sözcükle anlatılabiliyor. Örneğin, ateş, yazı, matematik, tarım, hayvanların evcilleştirilmesi, beton, cam ve çelikten binalar, uçaklar, gemiler, demiryolları, otomobiller, televizyon, fiber kablo alt yapısından uydu temelli iletişime kadar internet ağları, insansız hava taşıtları, yapay zekâlı robotlar, devasa kentler ve belki hepsinden önemlisi, giderek daha çok birbirine benzeyen gündelik yaşam görüntüleri bugünkü uygarlığın bu *maddi/nesnel* yönünü resmediyor. Öte yandan, örneğin Maya, Aztek, Çin uygarlıkları ya da İslam uygarlığı dediğimizde, somut toplumların oluşturduğu özgül uygarlıklardan söz etmiş oluyoruz. Onların tarih içindeki yerleri, etkileri, başarıları, başarısızlıkları farklı ve çoğunlukla da öznel değerlendirmelerin konusu oluyor.

Uygarlık hem bir gerçeklik hem de kavram olarak, yukarıda da belirttiğim üzere, yerleşik toplumlarla, esas olarak da kentlerle ortaya çıktı. Dünyanın değişik coğrafyalarında, farklı uygarlıklar yaşandı; bunlar birbirleriyle ilişki ve etkileşim içinde oldular. Buradan bakıldığında, tek bir uygarlıktan değil, “uygarlıklar”dan söz etmek doğru olur.

Dünya tarihine hızlı bir bakış, kimi zaman, coğrafyaların zamanın önüne geçtiğini, kimi zaman da başta dinler ve kültürler olmak üzere “ideolojik” girdilerin coğrafya kavramının

9 Neil Faulkner, *Marksist Dünya Tarihi*, çev. Tuncel Öncel, İstanbul: Yordam Kitap, 2014, s. 90.